

קבץ

דבורי מוהרא"ש

דבורים נוראים ונפלאים, מעוררים מעירים ומחזקים, אשר מתוך הנחל נובע מקור חכמה נובעים, להחיות נפש כל חי ומשם ישקוון העדרים, להתחזק בעבודת הבורא בכל דרגה שיהיו נמצאים

שנאמרו על ידי

מרן מוהרא"ש שליט"א

בסעידת הלולא דמוהרנ"ת זי"ע

מוצאי שבת קדש פרשת ויגש ליל עשרה בטבת תשע"ג

יצא לאור עשרה במבט תשע"ד

על ידי תלמידי מתיבתא 'חיבל תקדש' חסידי ברסלב

עיר תקדש ירושלים תוכב"א

סעדת הלולא דמוהרנ"ת זי"ע ליל עשרה בטבת תשע"ג

א.

הקדמה של שבה והודאה והכרת הטוב

בחסדי השם יתברך התאספנו כעת לכבוד ההלולא של מוהרנ"ת הקדוש זי"ע בראשית דברי, אודה ה' מאד בפני ובתוך רבים אהללנו, שזכה אותי להגיע עד הלום, ואני יושב כאן¹, פי לא תארתי לעצמי שעוד אזכה להיות באומן בראש השנה, וכל שכן שלא תארתי לעצמי שעוד אזכה להשתתף בסעדת היארצייט של מוהרנ"ת ז"ל². ובין שמדת הכרת הטוב היא החשובה ביותר, לכן בראש ובראשונה ברצוני להודות לאברכים החשובים, לר' שמחה לעווי ולר' יצחק ראזענבערג, גרם יאיר, שבפשיטות אני יכול לומר, שהם הצילו אותי לחיים, תשואות הן להם.

¹ הדברים האלו נאמרו בעקבות כף, שמוהרא"ש נ"י, קבל התקף לב חמור ביותר באחרון של פסה, ואחר כך בנפשי נסים, התקבלו התפלות ובעזרת השם יצא מנה בשלום וברפואה שלמה, ולכן מודה ברבים על שזכה וכו' (ובהקדמה לספר "לב אבות" על פרקי אבות, שיצא בסמוך, נכתב כל מעשה תקף הנם, ענין שם.

² שהקדוש ברוך הוא יעזר הלאה, ואני מבקש הלאה מי שיוכל להתפלל - אין שום תפלה מוסדת.

ב.

העקר הוא ראש השנה אצל רבנו ז"ל

ברגע שהתעוררתי מהנתינת ויכלתי כבר לדבר, זה הנה יום אחר אחרון של פסח, תבא בקשתי מהשם יתברך: "רבנו של עולם! אני רוצה להיות בראש השנה באומן"; והייתי מוכן לשלם כל הון דעלמא כדי לזכות להיות בראש השנה בציון רבנו הקדוש, כי אי אפשר לתאר מה מעלת ענין ההתקבצות אצל רבנו בראש השנה, יש כמה וכמה סימנים שלמים בספר הקדוש 'חיי מוהר"ן' שמוהרנ"ת ז"ל רשם שם ממועלת ראש השנה, ומה שהוא הבין מרבנו בענין זה, וכל מה שיוצא מראש השנה, וכל יהודי שיוזכה להיות בראש השנה אצל רבנו באומן יש לו חלק בקרוב הגאולה – אי אפשר לתאר ולשער את מעלת הענין! ורציתי להקדים הקדמה זו שידעו זאת היטב היטב – שהעקר הוא ראש השנה אצל רבנו ז"ל.

ג.

רק מוהרנ"ת ז"ל ידע באמת מרבנו ז"ל

וצריך לדעת, כי רק מוהרנ"ת ז"ל ידע מרבנו, כמו שהעיד רבנו ז"ל בעצמו (אבנ"ה ברזל סימן י'): 'כמו שאילו החולקים עלי אינם יודעים ממוני, כך אלו שאוחזים ממוני – גם לא יודעים ממוני, רק נתנו,

ונפתלי קצת'. ואיתא עוד בספר הקדוש 'חיי מוהר"ן' (סימן שע): אומר רבנו ז"ל כל אחד מכם יש לו חלק בהתורה שלי. אבל נתן יש לו חלק גדול יותר מכלכם. ענה ואמר אתם יודעים זאת שאם לא היה הוא לא היה לכם אפילו עלה אחד מהספר. (ואמר בלשון אשכנזי, ועז ניט ער, וואלט איר ניט גיהאט אפלקטל שמות).

ד.

גדלותו נקרת מפי כתביו הקדושים

והנה לתאר את גדלותו של מאור עינינו מוהרנ"ת הקדוש ז"ל, זה דבר שאינו צריך, כי כל מי שמעיין בספריו הקדושים, נוכח לראות בגדלותו העצומה, הן בסגנון כתיבתו את השיחות של רבנו ז"ל, שרק הודות למוהרנ"ת ז"ל, יש לנו אותן, באשר הוא רשם את השיחות שכתבי מוהר"ן ובשיחות הר"ן. והן בדרושו העמקים והנפלאים שבספריו לקומי הלכות, שכל הרגיל בהם, רואה את גדלת המחבר – מוהרנ"ת ז"ל.

ה.

כל זה רק משמונה שנים של התקרבות

והנה פלא הדבר, שרק מוהרנ"ת ז"ל ידע היטב מרבנו ז"ל, והוא כתב את כל התורות של רבנו הנמצאות בידינו, וכל זמן התקרבותו כתיי רבנו, לא היתה יותר משמונה שנים. הפעם

הראשונה שמוהרנ"ת הגיע לרבנו היתה ביום הראשון של סליחות של שלהי שנת תקס"ב³, ואז הבין שהעקר אצל רבנו ז"ל הוא ראש השנה ואחר כך זכה להיות תשע ימי ראש השנה אצל רבנו ז"ל (תקס"ג – תקע"א), ובהתחלה היו לו מניעות רבות ועצומות לבוא אל רבנו ז"ל.

1.

הבריכה של הספר תהיה מניעה לפתח אותו

והנה קצרים היו ימי חייו הקדושים של מוהרנ"ת ז"ל, כי הוא היה בן ששים וחמש שנים, בשנסתלק מהאי עלמא⁴, אבל אף על פי כן הספיק להשאיר פזאת ירושה נפלאה! ובעקר את שמונת פרקי 'לקוטי הלכות' [ועוד ספרים רבים ונכבדים], ומי שלומד בספרו 'לקוטי הלכות' לא צריך את אף אחד שיחזק אותו, כי ימצא בו את כל מה שצריך, רק כמו שרבנו ז"ל אמר על הספר שלו 'לקוטי מוהר"ן', שהבריכה של הספר תהיה מניעה לפתח אותו... כי אם אדם בכר פותח הוא בכר לומד, כך הוא גם בספרי 'לקוטי הלכות' – אם אדם פותח את הספר, ומתחיל ללמוד בו, שוב לא יעזוב אותו מרב אור שנמצא בו.

³ עזר בספר הקדוש 'פעלת הצדיק' סימן ת.

⁴ מוהרנ"ת ז"ל נולד בט"ו בשבט תק"ם, ונסתלק בעשרה בטבת תר"ה.

ז.

מוהרנ"ש ז"ל נטע את נטיעתו החינמת לנצח

את ענפי התוצאה של הנטיעה שננטע מוהרנ"ש ז"ל, רואים רק כיום, וכוונתי, שהשתתפתי בתחלת התקרבותי בן חמש עשרה, לפני פחמישים ושמזונה שנים – בשנת תשט"ו, בליל עשרה בטבת, בחילוקא של מוהרנ"ש ז"ל. את הספרים הקדושים למדתי וחזרתי בהם, אמנם ידעתי שיש בזה משג 'חסידי ברסלב', אבל לא הפרתי אף אחד מהם⁵, ורציתי לראות ולהפיר אותם, ושמעתי שבשכונת

⁵ הייתי בחור צעיר מאוד, ובהתחלה לא היה לי מישור שיוחק אותי, רק את הספרים, ועוד פעם את הספרים, ולא היה מי שיאמר לי: "זה בן... זה לא...", היו לי רק את הספרים, מצד אחד זו טובה עצומה, שלא מפירים את אף אחד, כמו שרובנו ז"ל אומר שתי שידות על כך (שיחות הר"ן סימנים פ, פא) – בני אדם יש להם כח למנוע ולהסית את האדם לרחוק מעבודת הבורא ומצדדי אמת יותר מן היצר הרע. כי היצר הרע אין לו יכלת רק כפי כחו כפי בחינת היצר הרע מאיזה העולם שהוא. אבל האדם הוא בכליות, שקלול מכל העולמות ועל כן מניעות של בני אדם הם יותר ממניעות היצר הרע; בני אדם הם מונעים גדולים מאד. ודע, אם היה האדם לבדו ולא היה אצלו בני אדם אחרים למנוע אף על פי שגם אז היו באים על האדם כל המבלבלים וכל המחשבות המורדות וכל המניעות, אף על פי כן בודאי היה משה עצמו לדרך התיים כי סוף כל סוף היה משה תמיד לדרך האמת. ואפלו אם היה עובר עברה חס ושלום, רחמנא לצלן, אף על פי כן בודאי היה מתקרט חרטת גדולה מאד בכל פעם. וכופ כל דבר היה נשאר אצל האמת; אבל כשיש בני אדם המבלבלים, דחינו כשהאדם מתחבר חס ושלום לאיזה חכמים גדעתם שיש להם איזה ידיעה בתקורה ופילוסופיה או לכת לצים והם החכמות הנהוגים עקשו שעושים ליצנות מכופה דברים שבקדושה. בידוע היטב למי שפקי בהכמות וליצנות אלו, זאת המניעה והבלבול הוא גרוע מהכל. כי אלו החכמות הם מבלבלים ומזעזעים ביותר כי כל דרכיו נעשין לו מישור חס ושלום על ידי החכמות הן של פילוסופיה שואת החכמה מנחת

איסט סייד יש שם שמיבל של חסידי ברסלב⁶, ובכך הגעתי לסעדת היארצייט, והיו שם בקשי מנין אנשים, וגם אני ישבתי שם זמן קצר ביותר, מיוחד שפחדתי מהתגברות המחלקת שכבר היתה גם אז (ולא רציתי שידע לאני ולראש הישיבה), אבל הרגשנו כל מיני נעימות שבעולם. אבל ביום, בשם שאנו יושבים בעת עכשו בהלולא של מוהרנ"ת ז"ל, כך יושבים בעוד עשרות מקומות, בבתי מדרשות ובבתי כנסיות הנקראים על שם רבנו ז"ל, ברחבי ארצות הברית, ובכל העולם כולו, וביותר בארץ ישראל, ובאים ומתאספים אנשים רבים מאד, שבאים להלולא של מוהרנ"ת ז"ל. ומדברים מגדלת רבנו ז"ל ומגדלת תלמידו מוהרנ"ת בעל ההלולא, ובפרט לראש

בנדיא מאד מאד במקאר לעיל (לעיל ה); וכן החכמות והליצנות הנ"ל של אנשים הנדמים ככשרים היא מנחת גם כן מאד מאד. כי באמת הכל אחד כי החכמות והליצנות שלהם היא ממש כמו הכפירות של הפילוסופיא. ובאמת, גרוע יותר החכמות והליצנות שלהם מהחכמת הפילוסופיא. כי מהחכמת הפילוסופיא הכל בורחים, כי רב ישראל הם בורחים מאד מפילוסופיא מהמת שלהם יודעים שפילוסופיא מנחת מאד ומורדת את האדם לשאול תהיות חס ושלום רחמנא לצלן. אבל זאת הליצנות והחכמות הנ"ל אין האדם בורח מהם כל כך מאחר שיוצאין מפי אנשים הנראין כהגונים ומבלישין הכל בדרכי אמת כאלו האמת עמהם. על כן אין האדם בורח מהם כל כך והם מוזקים ומקבלים ומזעזעים את האדם מאד מאד מעבודת הבורא ויתגרף באמת. אשרי הזוכה ליהף בדרך אמת לאמתו ולהיות תם וישר, נרא אלקים וקר מרע בלי שום חכמות כלל; כשהקדוש ברוך הוא מהונן את האדם בידעת ושכל, האדם אומר לעצמו: מה יש לי עם מישהו אחר, אבל קדם שבאים אל השכל, הוא עדין עמוק מה שהוא אמר ומה שהוא אמר.

⁶ השמיבל התמים ברחוב (שנזמח לי שנה כבר לא קיים), עסטער סטריט, על איסט בראדוועי, בקומה השנייה, אחר כך הם עברו לרחוב אחר בשם מאנגאמלי.

השנה, מגיעים לאומן אלפי אנשים מכל רחבי אמריקה, שזה נראה כחלום בימים הרחוקים ההם. וכן בענין ההפצה, זכיתי כבר לתקום שלשה דורות (סבא, אבא ונכד) של מדפיסים ומפיצים את ספרי רבנו ז"ל, וזאת היתה הצואה של מוהרנ"ת ז"ל, שצוה לפני הסתלקותו: העובדא שלכם תהיה: 'פוצו מעינותיך חוצה'; וכזה רואים את הנצחיות הקדושה של מוהרנ"ת ז"ל.

ח.

רבי נתן היה יכול להיות רבי הגדול ביותר

זכורני, שבבחרותי, הייתי הולך בקביעות למקוה שפעל בבית הכנסת שבשכונתנו⁷, בראשות התנ"ך⁸ הגאון הצדיק מוואדיסלאב⁹ זי"ע, באחד הימים, מרם הכנסת פנימה, והנה אני שומע קולות רמים של שנים מתוכהים, חשבתני לעצמי, לא אפגם בינתיים, אלא אמתין ואקשיב לדברים שנאמרו ברמה, והנה אני שומע את הרב מוואדיסלאב ז"ל גוער נמרצות במישהו שפער פיו לדבר סרה על מוהרנ"ת ז"ל, והוא צעק עליו בזה הלשון: "האם אתם יודעים מי

⁷ בית מדרש זה עדין פעיל ביום, שוכן ברחוב 42 שבין 15 161.

⁸ אדמו"ר משינאווא – הרב רבי אברהם מנחם מענדל ונגשל, שליט"א, רב ואב"ד דקהל דברי יחזקאל.

⁹ הגאון הצדיק רבי ישכר בער בן רבי יעקב יצחק הלוי רוטנברג, אב"ד וואדיסלאב, נסתלק י"ב חשוון תשמ"ז.

היה רבי נתן? יש לכם בכלל השגה בגדלותו? ואני יהודי פולני, ולמדתי בישיבת חכמי לובלין אצל [הגאון הצדיק] רבי מאיר שפירא זצ"ל, ואני ראיתי והפירתי את חסידי ברסלב¹⁰, ואני יודע שהם עובדי השם גדולים, ואיך אתם מעיזים לדבר בכה על רבי נתן? וכי אתם יודעים בכלל מי היה רבי נתן? הרי רבי נתן היה יכול להיות הרבי הגדול ביותר בפולין, ובכל זאת זרק את הכל, וכל כך הכניע את עצמו לרבי שלו, בעוד שהוא בעצמו היה יכול להיות הרבי הגדול ביותר, שזהו חדוש גדול ביותר...

והדבורים הללו היו בשבילי כמים קרים על נפש עיפה... ולא שהייתי צריך חזק על עצם גדלותו של מוהרנ"ת ז"ל, אבל אם שומעים שכך מדבר רב האי גאון וצדיק, זקן – שקנה חכמה, שהיה אדם מושב ביותר, כמפרסם, שדבר כל כך בהתלהבות בשבח גדלת מוהרנ"ת ז"ל, וחזר על זה כמה פעמים – "שהיה יכול להיות אחד מצדיקי הדור" – הדבורים שלו חזקו אותי ביותר.

¹⁰ יודע שהגאון הצדיק רבי יהודה מאיר שפירא מלובלין זצ"ל, מוסר וראש ישיבת חכמי לובלין בפולין, ומחלל הרעיון של דף היומי, היה אוהב גדול לאנשי שלומנו ולעניני רבנו ז"ל, ויודע שהעניק את בנין ישיבתו לקבוץ הקדוש של אנשי שלומנו, שנהרו לשם כמה שנים בימי ראש השנה, כאשר הגביל לאימן היה סגור ומסגור, ועל כן אמר הרב הנ"ל, שלמד שם והכיר את אנ"ש.

ט.

ההערכה שאמר הצמח צדק על חלקוטי הלכות

פעם בקר הגאון הקדוש, רבי מנחם מענדל בעל ה'צמח צדק' מליובאוויטש זי"ע¹¹ אצל דודו האדמו"ר האמצעי, הצדיק הקדוש רבי דב בער זי"ע, הביאו לו את ספרו של מוהרנ"ת 'לקוטי הלכות' הוא עיז ועיז בזה זמן רב, והיתה לו התפעלות עצומה מה'לקוטי הלכות', וכשסיים לעיז בספר, ענה ואמר: "הלוא אב אחד לכלנו"¹²... ואמר זאת ברבים בפני קבוצה גדולה של תלמידים ו'חוזרים'. ואחר הסתלקותו חלק מהם נסעו לאומן, והתקרבו לאנ"ש. ואחד מהם היה הרב החסיד החרוף ר' ברוך אפרים ז"ל, מחבר הספר 'באבי הנחל' פרוש על 'לקוטי מוהר"ן' שהוא היה אחד מה'חוזרים' אצל ה'צמח צדק' זי"ע.

¹¹ והנה לתאר את גדלותו של הרבי ה'צמח צדק' זי"ע, הוא אף למוטר, כי הוא היה מאוד מאוד גדול, וכשרואים את ספריו הקדושים שהשאיר אחריו, בדרגה לא היו כי אם שנים שכתבו כל כך הרבה, הגאון הקדוש בעל הצמח צדק כתב המון, והרב נאכד ונשרף בעונותינו הרבים. והגאון הקדוש רבי שלמה קלוגר זי"ע, משניהם נותר יכול תורני הנרחב ביותר בהסמךיה היהודית. כתבו וחברו כל כך הרבה! ספרו "אור התורה" הוא בן ארבעים פרקים, ועם זאת עמקית נגלה ונסתר, אין לנו השגה בגדלות של הצמח צדק נבדו של הפעל התנאי – נסתלק י"ג ניסן תרכ"ו.

¹² מוהרא"ש העיר באן תוף כדי הספור: "מדברים פה מאדם שהיה איש אלקים קדוש הוא, והוא אומר: אב אחד לכלנו"...

י.

האם ילוד אשה כתב את הדברים הנפלאים הללו?

כל הזוכה להרגיל את עצמו ללמוד את הספר הקדוש 'לקוטי הלכות', מתפלא על הדרושים המרוממים כל בן, ממש עין לא ראתה. התמיד הנודע ר' נתן ב"ר יהודה מטבריה ז"ל¹³. מביא במכתביו התבטאויות חריפות, אחת מהן היא, שכשאני לומד לקוטי הלכות אני מתפלא אם את זה כתב ילוד אשה, כי נראה לי שפלאך מן השמים כתב את הדברים האלו.

יא.

מוהרנ"ת הבין שענין רבנו ז"ל הוא דרי משה

ואם נרצה להציב ציון אחד בקצרה, מוגדלותו של מוהרנ"ת, נאמר אך דבר זה, שתתלמיד הגדול הזה, הבין בתקמתו, כי ענין רבנו הנורא ז"ל אינו רק בשביל דרי מעלה, בשביל אנשים שעפים בשמים ומטפסים אל מדרגות גבוהות, ענין רבנו הוא בהחלט גם לירודים, נפולים ושבורים, וביותר, כי ככל שאדם יותר נמוך ושבור

¹³ המכנה "ר' נתן ר' ליבליה ראובנים", תלמיד מכהן למוהרנ"ת, כתב מכתבים נלהבים לחזק את אנשי שלומו, (נדפסו בספר "נתיב צדיק") ומחבר "קונטרס הצרופים". מצבת קבורתו נעלמה מן העין בעשרות השנים האחרונות, וכמו כן נשכח תאריך פטירתו. בהשגחה עליונה, התנתה לאתרונה (סיון תשס"ט) כבית העלמין העתיק שבטבריה - מצבתו ועליה הכתיב: "פה נטמן התמיד מו"ר ר' נתן ב"ר יהודה מבראסליב כ"ו אדר ש' (=שנת) תרמ"ד".

ונפול בעיני עצמו – יכול שתהיה לו הרגשה גדולה ביותר בענין רבנו ז"ל, לכן יסד רבנו ז"ל כאלו ספרים ודבורים המחזקים מאד את נפש החונה בהם, אך כשלא לומדים לא יודעים את העמק הנפלא שיש בספרים האלו.

יג.

כל ענין ראש השנה נמשך ממחרצ"ת ז"ל

והנה מוהרצ"ת פותב רבות בחיי מוהר"ן, אודות האזתרה של רבנו ז"ל בענין החיוב לבוא לראש השנה, ומפעלת הענין והפלגתו וכו' וכו', ואודה ולא אבוש, שאם מוהרצ"ת ז"ל לא היה פותב זאת בפרוש, כל כך, אני הייתי הראשון שלא הייתי בא לראש השנה¹⁴, אבל מוהרצ"ת מדבר כל כך הרבה מפעלת החיוב להיות אצל רבנו בראש השנה, מה שידך להגיד אחרת? – לוקחים את שק העצמות וסוחבים אותו לשם, וחוזרים, כי ברוד השם אנו מאמינים באמונה שלמה אשר רבנו הקדוש מתעסק עם הנשמות שלנו – לתקן ולהעלותן, ועם כל פלליות נשמות ישראל, כמו שענינו רואות

¹⁴ כי אפשר לשבת בארבע אמות ולעסוק בתורה ובתפלה, ראיתי דבר נפלא בפרוש 'בן ביתי' על תהלים (מתוך הקדוש ר' אליעזר צבי בן הרב הקדוש ר' יצחק אייזיק יהודה יהואל מקאמארגא זי"ע): שמעתי מאפי מורתי (בת הרב הקדוש רבי אברהם מרדכי מפינשטוב תלמיד החוזה מלובלין זי"ע): אם יושבים מתחת למנוחה לא נהיים מבוגרי; ונהנתי, כי אם אין לך עסק עם אף אחד – זה הדבר הכי טוב.

שמוגיעים לשם אנשים רבים מאוד, מכל המינים והפוגים, מכל קצוי תכל, מכל הגלובוס, אין כנה מקום בכל העולם, שיבואו אליו מכל כדור העולם, מצפון ומדרום, מאפריקה תחתית וגם מאוסטרליה, אי אפשר לתאר את זה, הכל מגיע אל רבנו ממש! זוהי נחת לראות זאת, ובכל שנה מתרבים הפוקדים את מקום ציונו יותר ויותר; והכל הודות להתעוררות שעשה מוהרנ"ת במה שרשם בספר 'חיי מוהר"ן'.

יג.

נראה בחוש השמחה הגדולה שיש בין אנ"ש בזמן הקבוצין

הגאון הקדוש רבי נחמן מברסלב זי"ע מביא בספרו 'פרפראות לתקומה' (פרוש על תקופי מוהר"ן) על התורה 'חדי רבי שמעון' (לקוטי מוהר"ן חלק א סימן סא) אודות התקבצות הפלאית שלנו בראש השנה, וכבר יש רבים מאנשי שלומנו, אשר כמעט שלא הפירו ולא ידעו ולא ראו גם שום אחד מתלמידיו הקדושים ז"ל, ואף על פי כן בוער בלבם עסקיו ועניניו של רבנו ז"ל כאש יוקדת ממש וכו' ועקר יסוד קיום כל הענין הזה, הכל הוא על ידי הענין הקדוש של התקבצות והתאספות יחד של כלל אנ"ש על ראש השנה וכו' וישל ידי זה נעשית שמחה, וכנראה בחוש השמחה הגדולה שיש בין אנשי שלומנו בזמן הקבוצין הקדוש גם עכשו וכו', עין שם. וכעיר אומן היו

גרים בני קהלות רבות של חסידים מעדות אחרות, והיו גם כאלו שהיו מתנגדים לאנ"ש, באשר ראו את ההתקבצות לראש השנה, המה ראו בן תמהו, מה אתם רואים שם שזה כל כך מלהיב ומשמח אתכם? וכי אפשר היה להסביר את ההרגש שבלב, אי אפשר לתאר ולשער, כל חד לפום מאי דמשיער בלביה; ומזה גם רואים את גדלת נצחיות קדשתו של מוהרנ"ת ז"ל, שמפמה דפים שכתב בספר 'חיי מוהר"ן', שמזה כל קבלתנו בענין ראש השנה, ועל קבלה זו מתבססת הנסיעה ההמונית הזאת, במסירות נפש הגדולה ביותר – וכל מי שהוא נדף ההרגש יכול להבין שמשוהו כמזם קורה פה.

יד.

הדרוש הראשון שב'לקוטי הלכות' על פי התורה 'אזמרה'

והנה מוהרנ"ת ז"ל בנה את הדרוש הראשון שבספרו 'לקוטי הלכות' על פי התורה 'אזמרה' (לקוטי מוהר"ן חלק א' סימן רפב) שצריך לדון לכך זכות את כל יהודי, שעל ידי זה אפשר להחזיר למוטב את כל העולם, ואת זה אפשר לעשות על ידי שדן את עצמו לכך זכות, וממילא יכול לדון גם את אחרים, ויכולני להעיד מנסיון של שנים, כי כל אלו שמבקרים את הזולת – גם ללא שיהיה להם איזה עסק עמו, מתם טבע מריר בזה – למתח בקרת על כל אחד, זה נמשך

מחמת שהם מרירים בלפי עצמם, ואין להם בפתחון עצמי, הם מרגישים נפולים ומפרכים [אפ-געפרענגט] בעיני עצמם, ולכן אין להם שום מלה טובה על הזולת, אבל אם יכניסו בעצמם את הדרך של למוד זכות, וחפוש ומציאת נקדה טובה גם בעצמם, הם יכולים להתחיל לראות גם את הטוב שיש בזולת.

טו.

צריך לחפש ולבקש למצא בעצמו נקדה טובה

ומבאר מוהרנ"ת שם (לקיפוי תלכות אורח חיים, תלכות השקמת הבקר תלכה א, אות יב): אמרו רבותינו ז"ל (נדה ל' ע"ב): 'אפלו כל העולם בלו אומרים לך צדיק אתה הנה בעיניך ברשע'. על כן אמרו – 'ברשע, ולא רשע גמור, חס ושלום, כי אסור לתחזיק עצמו לרשע גמור, חס ושלום, רק אדרבא! בשנדמה לו שהוא רשע גמור, חס ושלום, ואפלו אם האמת הוא כך, חס ושלום, אף על פי כן, צריך לחפש ולבקש למצא בעצמו נקדה טובה לכל יהיה, חס ושלום, רשע גמור כנ"ל. ועל ידי זה נמחר וזוכה לתשובה'. והיוצא מדבריו הקדושים הוא, למוד חשוב ביותר, שעל כל אחד לתהדר שלא לתחזיק את עצמו לרשע גמור, חס ושלום, כי על ידי מחשבות כאלו האדם מפיל את עצמו כמו ידיו, וכמו שאסור לשנא את הזולת – כמו כן אסור לשנא את עצמו.

טז.

לא תשנא את אחיד בלבבך הוכח תוכיח את עמיתך

ומי שמתחזק לברח משנאה עצמית – נצול משנאת הזולת, שהיא עברה המורה מאד. והנה תורתנו הקדושה, כותבת שני דברים בפסוק אחד (ויקרא יט, יז): "לא תשנא את אחיד בלבבך הוכח תוכיח את עמיתך", הינו אם יש לך משהו נגד הזולת – הגד לו זאת בדרך פתוחה וגלויה, אל תתביש להדבר עמו, אם יש לך חשד שהלה פועל נגד השלחן ערוך, למשל, שב עמו בדין ודברים, שיוכל להביע את דעתו ולהסביר את עצמו, וכן אם נראה לך משהו לא טוב עליו, אל תסחב את השנאה בלבבך, ולכן על ידי שאפה מוכיח את חברך, והוא אומר את דעתו – בזה סרה השנאה מהלב¹⁵. והנה שנאה בלב, היא לאו מפרש מן התורה, ומי שעובר עליו, הוא מפר לאו דאורייתא, כי אין חלוק איזה סוג לאו עובר העברין, אם אוכל חזיר או שנוטר שנאה בלבו על חברו, ואפשר לומר שאדרבה!

¹⁵ ואלו הם דברי הרמב"ן הקדוש שם, וזו לשון קדשו: והנכון בעיני, כי "הוכח תוכיח" כמו והוכיח אברהם את אבימלך (בראשית כא, כה) – ויאמר הכתוב, אל תשנא את אחיד בלבבך בעשותו לך שלא ברצונה, אכל תוכיחנו מודע בכה עשית עפדי, ולא תשא עליו חטא לכפות שנאתו בלבבך ולא תגיד לו, כי בהזכיך אותו יתנצל לך, או ישוב ויתנדה על חטאו ותכפר לו ואחרי כן יזהיר שלא תנקם ממנו ולא תפור בלבבך מה שעשה לך, כי יתכן שלא ישנא אותו אכל יכור החטא בלבו, ולפיכך יזהירנו, שימחה פשע אחיו וחטאתו מלבו ואחרי כן יצוה שיאהב לו כמוהו.

בלאו של אכילת חזיר עוברים רק באותו רגע שזה עובר בבית
הבליעה, אבל בשנאת האדם, עוברים בלאו תמידי, בכל דקה
שהשנאה עדין שוכנת בקרבו ובלבו, רק שאין האדם מבין עד היכן
הדברים מגיעים, וחושבים שזה דבר קל ביותר, ויש אנשים שאינם
יכולים לדבר עם זולתם מחמת שנאה, ועוברים בכל עת ובכל שעה
על הלאו החמור הזה. והנה יש מוסר גדול על פי רמז, מהמשנה
(פנהרין כו ע"א): 'שונא – כל שלא דבר עמו שלשה ימים באיבה.
אמרו לו, לא נחשדו ישראל על כך'¹⁶; שאפשר לומר שלא נחשדו
ישראל קדושים לעשות מריבה עד כדי סרוב לדבר במשך שלשה
ימים, והנה כהיום, רואים שאנשים לא מדברים עם זולתם, לא רק
שלושה ימים, אלא שלושים שנה, ויותר, ובכל הזמן הארוך הזה
עוברים כל כך הרבה פעמים על הלאו החמור הזה של "לא תשנא
את אחיך בלבבך"; נזרא ואיום!

יז.

קדם שאתקן את עצמי לפני שאני מתקן את האחרים
וצריך לדעת, עוד עצה טובה, איך להנצל מהשנאה אל הזולת,
שנובעת משנאה העצמית, וכנ"ל, כי יש אנשים שהם מלאים שנאה
על זולתם, מחמת שהם רוצים לתקן את כל העולם, ואם היו נוהגים

¹⁶ לפי פשוטו, המשנה מדברת על כך, שלא נחשדו ישראל להעיד שקר מחמת שנאה.

בדרך אמת, היו אומרים לעצמם: - "קדם כל שאתקן את עצמי לפני שאני נפנה לתקן את האחרים" ... ואם הפל היו נוהגים בדרך שפזו, היתה נמנעת הרבה שגאה בין נשמות ישראל, וכל אחד היה יכול להסתפל בעין חיונית על זולתו.

יח.

ללמד את הילדים על שנאת חנם ותוצאותיה

ועוד עצה למניעת שנאת חנם, אם היו מנהיגים ללמד בתלמודי התורה את כל ספורי המופת של שנות הגלות, מה עבר על נשמות ישראל בעת צרה וצוקה, ואיך שמסרו את נפשם אז על קיום המצוות¹⁷, והיו מבארים לנערים, שכל הצרות פקדו את עמנו מחמת שנאת חנם וקנאה איש מרעהו, כך היה לפני מלחמת העולם הראשונה, וכך היה לפני מלחמת העולם השנייה, מלחמות ומריבות איש ברעהו, וחרב פה איש באחיו, קהלות ועדות, מריבות

¹⁷ והאנשים האלו עודם חיים עמנו, לאריכות ימים ושנים, עוד מעט וישקדו אותם לגמרי, מסתובבים עם מספרים, את מה שהם סבלו בגיהנום - לא יאפו כי יספר בשלל. ואף המספרים בעצמם אינם מכינים שפך עבר עליהם... זהו לא מנעשה ישן יהודים סובלים כבר אלפים שנה בגלות רחמנא ליצלו, מאותו האיש ומהישמעאלים מילי מליונים יהודים נהרגו על קדוש השם עם המיתות המושנות והאכזריות, ואיזו מסירות נפש על מצוות, הניחו תפלון בפתר, לאחד היה רק תפלון של יד ולשני היה רק תפלון של ראש - ושמחו על המצוות שקימו בהקבא במוצא שלל רב, בלי אכילה ושינה, עם מכות רצח ונדמו כמתים רחמנא ליצלו, וגם על גרות הנכה - מצוה דרבנן היו מוסרים את הנפש, הדליקו עם טפת המאה על פתור עם חוט...

וגרושים; וספרו לנו יהודים שעברו את הגרוע מן, בימי השואה והאימים, שהם היו בטוחים, שאחר כל השואה האימה הזאת, כבר כל יהודי יאהב את יהודי זולתו כנפשו, אחר מה שעברנו יחד, והנה אחר כל הדברים האלו, שוב חזרנו לכל המלחמות והמחלוקות; אם היודים היו גדלים על הספורים הללו, עם הפקת הלקחים – לא היו גדלים על שנאת הנם.

יט.

מיאד אמה אחת יכולה להתקדם בין האמות

והנה אנשים שאננים חושבים שכאן באמריקה לא יכול לקרות דבר כזה, [שתקדוש ברוך הוא בודאי ישמר ויצייל], אבל אהנו נמצאים בגלות בין גוים, ובארץ ישראל היא גלות גדולה יותר... רואים בחוש ממש איך ממש תבורא כל עולמים שומר אותנו. חושבים שכאן חסרים אנטישמיות, עלינו לדעת שכאן זה בדיק כמו באירופה, אותם גוים, הם לא השתנו, אותם רוצחים (ה"י), מבקשים שומרים שיציילו אותנו, אנחנו בידיים של גוים, צריכים רק את תבורא כל עולמים שיוציא אותנו מהגלות, איפה שיהודים נמצאים – הם נמצאים בתוך סכנה גדולה, ואיך בגמרא (יומא סט ע"ב): 'אמר רבי יהושע בן לוי, למה נקרא שמן אנשי בנסת הגדולה? שתחזירו עמרה ליושנה. אתא משה אומר, האל הגדול הגבור והנורא, אתא

ירמיה ואמר, נכרים מקרקרין בהיכלו, איזה נוראותיו, לא אמר נורא, אתא דניאל אמר נכרים משתעבדים בבניו איזה גבורותיו? לא אמר גבור, אתו אינחו ואמרו: אדרבה! זו היא גבורת גבורתו שכוּבש את יצרו - שנותן ארץ אפים לרשעים, ואלו הן נוראותיו שאלמלא מוראו של הקדוש ברוך הוא היאך אפה אחת יכולה להתקיים בין האמות. וזה הקיום שלנו בזמן הגלות - נוראות החשגחה העליונה שמשגחת עלינו תמיד לכל תאבד שארית יעקב.

ב.

המסית את האדם, שיהרהר אחר תלמידי חכמים שבודד

ונראה לי, שאם היו מדברים מזה עם הילדים המתחנכים, בודאי שלא היו חושבים על כאלו מחלוקות, להתרגל לדבר סרה באחרים - זה גדול וזה לא גדול, הרפי הנה גדול וההוא קטן וכו'. כמו שרפנו ז"ל אמר (לקוטי מוהר"ן חלק ב סימן פג): 'ושאור וחמין שבלב האדם, הוא המסית את האדם, שיהרהר אחר תלמידי חכמים שבודד, ולומר זה נאה וזה לא נאה, בבחינת (הושע י, ב): "חלק לבם"; מילא אחד היה לו עסק עם זולתו עוד אפשר היה להבין אותו, הנה שנה לא טוב, ועליו להשלים עם זולתו, אבל אם אדם מתעסק עם דברים שאינם שייכים אליו בכלל, ועוסק תמיד בשיחות של בקרת על פלם - זהו פלא כפול ומכפל! איך אפשר להתנהג כה? באשר גם אנחנו עדין

איננו במוחים בעצמנו, אנו נדמים בנוסעים על ספינה אחת
 שבתוכה כל נשמות ישראל, העוסק בריב ומדון, תריחו מכנים
 לספנה את כל נוסעי הספינה – השם ירחם.

כא.

בלם יצטרכו להגיע להתחזקות של ספרי רבנו ז"ל

נגעתי בנקדה זו בהקדמה להבהיר את עמק ענינו של מוהרנ"ת
 ז"ל, שהוא מהות דבר רבנו הקדוש זי"ע, וספריהם הקדושים היא
 התרופה והמזור לתלולאי הדור האחרון הזה, לדבורים הקדושים
 של רבנו יש פח עצום בזה, אשר על ידם הוא ממש מתיה, מחזק,
 מעודד ומשמח את כל נשמות ישראל, אין אדם בעולם שרבנו אין
 לו דבורים בשבילו, נשמות ישראל עוברים נסיונות קשים ומרים
 באלו, אשר לא יאמן בי וספר, אבל בלם יצטרכו להגיע אל
 ההתחזקות הנפלאה שבתוכה בספרי רבנו ז"ל ומוהרנ"ת ז"ל, יש
 באלו שמתקרבים מידי ויש באלו שרק הרבה תמורות ותהפוכות
 גורמים להם לקחת את ספרי רבנו, אבל הצד השנה שבכלם, שעוד
 יגלו את ההתחזקות הנוראה שאפשר למצוא רק בספרים של רבנו
 ז"ל ותלמידו הקדוש מוהרנ"ת ז"ל. והנה אני לא מעורה כל כך בין
 החמון, ואיני הולך במעט לשום מקום, אבל כעת שהשתתפתי
 בנשואי נכדי שיהיה, נגשים אלי יהודים ומברכים אותי בכרפת

'יִשְׂרָאֵל בְּחֶכְמָם, וַיֵּשׂ שְׂאֵף לֹחֲשִׁים בְּדַבּוּר מִרְחִיק לֵת, וְאוֹמְרִים: אִם
לֹא הַסְּפָרִים שְׁלָכֶם, לֹא הָיִיתִי כְּעַת עוֹדְנִי עֲטוּר בְּזָקֵן וּפְאוֹת, וּמִזֶּה
אֲנִי רוֹאִים עַד כַּמָּה נִמְשָׁךְ כַּחוֹ הַנִּצְחִי שֶׁל מוֹהֲרַנְ"ת הַקְּדוֹשׁ, זְכוּתוֹ
תִּגַּן עָלֵינוּ, שְׂזוּכָה לְמַה שְּׂאֵמַר רַבֵּנוּ וְ"ל (לקוטי מוהר"ן חלק א' סימן סו): דַּע,
שְׂאֵפֶשֶׁר שְׂיִהְיֶה הַתְּלֻמִּיד גָּדוֹל מֵהֶרֶב. דְּהֵינּוּ שְׂיִהְיֶה לוֹ פִּי שְׁנַיִם
כְּרַבּוֹ. וְאַף עַל פִּי כֵן, חֹכֵל יִהְיֶה בְּכַחוֹ שֶׁל רַבּוֹ. וְזֶה בְּחִינַת (מְלָכִים-ב ב,
ט): "וַיְהִי נָא פִּי שְׁנַיִם בְּרוּחַדְּ אֱלֹהִים, 'בְּרוּחַדְּ דִּיקָא, שְׁעַל יְדֵי בְּחִינַת
הַרוּחַ עֲצָמוֹ שֶׁל אֱלֹהֵינוּ רַבּוֹ, יִהְיֶה לוֹ פִּי שְׁנַיִם כְּמוֹתָ; וְכֵן הַתְּקִיִּים
אֲצֵל מוֹהֲרַנְ"ת וְ"ל.

כג.

על ידי זה נכלליו כל אבני יעקב באבן אחת

בְּלִיל שַׁבַּת הָאֲחֵרוֹן לְחַיֵּי מוֹהֲרַנְ"ת וְ"ל, שְׂהִיְתָה שַׁבַּת פְּרִשַׁת מְקִיץ,
אֲמַר תּוֹרָה עַל עֲנִיַן הַמְּנוּרָה, וְזֶה נִדְפָּס בְּ'לְקוּטֵי הַלְּכוֹת' (הַלְּכוֹת רֵאשׁ
הַדָּשׁ, הַלְּכָה ז', אוֹת נח): יְזוּאֵת הָיְתָה הַחֲלֻכָה הָאֲחֵרוֹנָה שֶׁהוּא כָּתֹב בְּחִיּוֹ
הַקְּדוֹשִׁים¹⁸, וְזֶה לְשׁוֹנוֹ שֶׁם בְּקַטְעַת הָאֲחֵרוֹן שְׂפַתְכֵ: 'מ"ט קָנִים
וּכְפַתוּרִים וּפְרָחִים וְכוּ', שְׂהִיְתָה בְּמְנוּרָה זֶה בְּחִינַת מ"ט אוֹתִיּוֹת
הַשְּׂבָטִים שֶׁהֵם בְּחִינַת י"ב אֲבָנִים שֶׁנִּכְלְלוּ אֲצֵל יַעֲקֹב בְּאֶבֶן אֶחָד,

¹⁸, וַיֵּשׂ עוֹד כַּמָּה קַטְעֵי תּוֹרוֹת שַׁבַּתְכֶם מוֹהֲרַנְ"ת וְ"ל, בְּאוֹתוֹ שְׁבוּעַת אֲחֵרוֹן – שֶׁכָּבֵר נִחְלַשׁ מְאֹד.

שזוהו בחינת קדשת ראש השנה שהתחיל מיַעקב, שזוהו זוכין על ידי רבוי הספרים הקדושים עד שנכללים בתורה שבכתב ומשלימין תורה שבכתב שעל ידי זה נכללין כל אבני יַעקב בְּאֶבֶן אחת וכו', כמו שמובא שם. ועל כן על ידי שהיה במנוחה קנים וכפתורים וכו', שהם מ"ט, שהוא בחינת שלמות התורה, על ידי זה נעשה התקון של אבני יַעקב שנכללו בְּאֶבֶן אחת, שזוהו בחינת ראש השנה, בחינת אָנֹן בחיבותא תלֵיא וכו'. וגם זה בחינת מקשה בפשוטו כמו שפרש רש"י שכל המנוחה עם כל הקנים וכפתורים כלם נעשו מחתיכה אחת. שזוהו בחינת שְׁכָל אבני יַעקב שהם מ"ט אותיות השבטים, מ"ט פנים לתורה שנמשכין על ידי רבוי הספרים שזוהו בחינת המנוחה בְּלֵא נעשה מעשת אחד וכנ"ל'.

כג.

נתקשה בה הרבה משה לעשותו

ועל פי דבריו הקדושים של מוהרנ"ת ז"ל, יתבארו דברי חז"ל הקדושים (מדרש תנחומא שמיני ח): מעשה המנוחה ביצד היה שבשעה שעלה משה והיה הקדוש ברוך הוא מראה לו בהר היארץ יעשה את המשכן ביון שהראה לו הקדוש ברוך הוא מעשה המנוחה נתקשה בה משה אמר לו הקדוש ברוך הוא הרי אני עושה אותה לפניך מה עשה הקדוש ברוך הוא הראה לו אש לבנה ואש אדמה ואש

שחזרה אש ירקה ועשה מהן את המנורה גביעיה כפתוריה ופרחיה וישות הקנים, והוא אומר לו כך וכך עשה אותם, שנאמר (במדבר ח): וזה מעשה המנורה מלמד שהראה לו הקדוש ברוך הוא באצבע את המנורה ואף על פי כן נתקשה בה הרבה משה לעשותו; כי הקשי אינו בעצם עשית מנורה רגילה של ארבעים ותשע חלקים שאפשר להדביקם, אבל כאשר הם אמורים להיות נעשים מעשת אחת – זהו קשי, וזה למד אותו הקדוש ברוך הוא, שאפשר לעשות מנורה שכל השבטים, שכל אחד יש לו מהות אחרת¹⁹, אבל השלמות היא שיהיו נכללים אלו באלו, ומהם נעשית המנורה המהורה²⁰. והיוצא מדבריו הקדושים של מוהרנ"ת ז"ל, הוא, שעקר שלמות שבטי ישראל הוא, שהם מחזיקים את עצמם ביחד, למרות

¹⁹ וכמו שכתב רש"י (במדבר כ, ב): באתת – כל דגל יהיה לו אות מפה צבועה תלויה בו צבעו של זה לא צבעו של זה צבע כל אחד כגון אבנו הקבועה בחשן ומתוך כך יכיר כל אחד את דגלו.
²⁰ איתא בזהר הקדוש, בשבונים בית המדרש להשתדל לבנות י"ב חלונות כנגד י"ב שבטים, מובא בשלחן ערוך שיש י"ב נסחאות התפלה, כלל ישראל מרכב מ"ב שבטים, לכל שבט יש נסח אחר, אבל השלמות היא שנתאחד מול אותה עבודת השם, כי יש לנו אותו שמע ישראל הויה אלקינו הויה אחד אני גם אומר – אומר מוהרנ"ת ז"ל, שזו היתה המנורה אפילו שהיו מ"ט חלקים כנגד המ"ט אותיות של שבטי יה, אף על פי כן, היתה זאת התיבה אחת של זהב! כלל ישראל צריכים להיות באחדות.

שהם אוהבים בשימות שונות, אף על פי כן, כל אחד מכבד את זולתו, ואינו מכונה אותו, שבוה נכללים אלו באלו.

כד.

פי אין הכוונה בשלום, שכל אחד צריך לאחוז באותה דעה של זולתו, אחרת תהיה מחלוקת²¹, אלא אדרבה, לכל אחד יש שכל פרטי, שמשם שואב את דעתו וכו', ועקר השלמות הוא שכל השכליים הפרטיים באים אל הצדיק, שהוא השכל הפולל, והעקר הוא בראש השנה, שאז נכללות כל הנפשות יחד, ונעשית שמחה גדולה ביותר (עיין לקוטי מוהר"ן חלק א' סימן סא).

כה.

לא לעשות שריף בגלל השתייכות קהלתית?!

בעבודתי עם משפחות, נתקלתי בגישה מזעזעת, אני רואה שאנשים מסרבים לשרוף, בגלל שהמוצע להם, מסתובב אצל רב פלוני וכו', ואני תוהה ומסתכל עליהם – 'וכי יצאתם מדעתכם? וכי

²¹ זה לא אומר שאני צריך לאחוז במוף ואתה במוני, אתה הניב לאחוז במוני – אין דבר כזה, אדם צריך לדעת אתה רוצה תגיד את הדעה שלך ויום טוב לך... אם קבלו את זה – קבלו את זה, ואם לא – הרי גם פן טוב, כי אי אפשר לכה את השכל שלך על הזולת. זהו קומוניזם הם גם לא יכלו להתקדם שבעים שנה שרדו – ואחרי זה נפלג, ובכלל לא עלה על הדעת שזה יפול פעם, כי לשקר אין קיום, ואי אפשר לעשות טרור נגד מילי מיליונים בני אדם.

הדברים האלו מעכבים אתכם?" הרי זו שנאת הנם ממש. וראו נא מה שאמרו במושנה (במזות יג ע"ב) אף על פי שאלו אוסרין ואלו מתירין, אלו פוסלין ואלו מכשירין, לא נמנעו בית שמאי מלשא נשים מבית הלל, ולא בית הלל מבית שמאי, כל הפהרות והטמאות שהיו אלו מטהרין ואלו מטמאין, לא נמנעו עושין טהרות אלו על גבי אלו.²²

זאת אומרת, שבאפן אישי, לא היה לתנאים הקדושים הללו שום דבר אחד פגגד זולתו, בהלכה היו חולקים, אבל להשתדף – למה לא? אתה חולף לרבי הנה, והוא לרבי ההוא, וזאת מפשות עצומה לעשות מזה עקרון שלא להשתדף יחד, אם הבן והבת הם טובים

²² וכל אחד אחז כפי שיטתו – בבחינת "אני לא אוזו מדעתך, כך אני אוזו וזהו זה". הרי זאת היא מדת האמת, אם אתה אוזו במשהו – תאחז בזה עד הסוף. חז"ל הקדושים אומרים (אבות ה, יז): 'כל מהלוקת שהיא לשם שמים, סופה להתקיים. ושאינה לשם שמים, אין סופה להתקיים. אוזו היא מהלוקת שהיא לשם שמים, זו מהלוקת הלל ושמאי. ושאינה לשם שמים – זו מהלוקת קרה וכל עדתו'. וכבר שאלים על זה, למה 'קרה וכל עדתו' למה לא קרה עם משה, דומיא דהלל ושמאי? אלא שמשנה לא התקומט, החפף, בשהבורא ותברך אמר לו שאתה תהיה מנהיג – אמר: "שלה נא ביד תשלח", אני לא רוצה – שלח משהו אחר. אבל קרה ועדתו הם רבו בינם לבין עצמם. כי מה נקרא שאינו לשם שמים, רק תמזן לו להיות מנהיג הכל בשר וישר, אצל שמאי והלל – זה היה לשם שמים אני אוזו כך, ולכן אין לי מה לומר, בזאת פליאה גדולה, זאת אותה משנה, אפילו ששמאי והלל הלכו בהלכה זה לא היה ריב בפיוכן האישי, הם ושלום.

ומתאימים – למה שלא ישתדכו ויתחתנו ביניהם, בגלל דברים צדדיים שאינם שייכים לענין?

כו.

הגוים שונאים את כלל נשמות ישראל בשנה

פעם אמרתי דרשה לפני אנשים רחוקים מתורה ומצוות ולעת עתה[שהם בבחינת תינוקות שנשבו, הם לא ידעו כלום על יהדות והיו להם רק טענות על הדתיים, ואמרתי, הנה אתם כל כך בטוחים בעצמכם עם מדינה וכו', וכי אינכם יודעים, שהאשמדאי העמלקי, התנפל בראשונה על כל אלו שהתבוללו בין הגוים, והם היו הקרבנות הראשונים? אף שהיהודי הראה לו שיש לו צלב, והוא גוי בכלל. הנאצי היה אומר לו: אתה יהודי... אתה לא יכול להתחמק מכך... ואספר, כי לפני עשרות שנים, התקימה בכפר קטן שלייד העיר אומן קהלה שלמה של גרי צדק. אחד מהם ספר, שבמלחמת העולם השנייה, לקחו הנאצים, ימח שמם, בראשונה את כל היהודים שהיו רשומים, הוא היה רשום ברוסי, אבל בין שאשתו היתה יהודיה, אסרו את שניהם, וירו בה לפני עיניו. הוא בקש מחגרמני הרשע: תירו בי גם, כי אני גם יהודי... והוא עונה לו: לא! אתה רוסי! אתה לא יהודי... וכך הוא נשאר בחיים, אבל התבייש לספר... לימים, כשקבל החר יציאה – עלה לארץ ישראל. ואזי ראו,

שכל אלו המתבוללים שחשבו שאליהם לא מתכוננים באנטישמיות הגזית, טעו טעות המורה, כי הם דוקא היו הראשונים... על כל פנים בלנו יהודים נמצאים בתוך ספינה אחת, ואוי ואבוי אם בספינה זו מתקוטטים, זה בא רק מדבר אחד, שפח האדם השוף, ואינו רואה בלל את האור של האחדות - - -

כו.

בשומעים דבורים יוצא מפי צדיק נזדבף השכל ויאירו עינים

מובא בספר הקדוש 'קדשת לוי' (פרשת ויגש), על הפסוק (בראשית מה, יב): **והנה עיניכם רואות ועיני אחי בנימין פי פי המדבר אליכם.** וזו לשון קדשו: הנה מורי ורפי הצדיק, מורנו דב בער (המגיד מטעוריטש ז"ע) אומר, שבמו שיש אור והשף בעולם כך יש בשכל האדם אור והשף עד כאן דבריו. אך בשומעים דבורים יוצא מפי צדיק נזדבף השכל ויאירו עינים. והו"ו "כי עיניכם הרואות ועיני אחי בנימין", שענייכם מאירות ונזדבף השכל שלכם מחמת פי פי המדבר אליכם שמדבורו של הצדיק נזדבף השכל השומעים דבריו; עין שם. הינו במח האדם יש השף ויש אור, הנה השוף לו, והוא מדמה, איך אצא פעם מצרה שפואת, והנה מאיר לו, איך יכול להאיר לו מתוך החשף? יש לי חבילת צרות איך יוצאים מהן? אומר הרב הקדוש מבארדיטשוב ז"ע, בקטע שבספרו 'קדשת לוי'

הנ"ל, בפשהולכים אל הצדיק, הוא מאיר באדם את השכל והוא מוציא אותנו מן החשך.

ב.ח.

אתה הראת לדעת כי ה' הוא אלקים אין עוד מלבדו

נמצא, שכל עבודת הצדיק היא להאיר את האדם, ושלמות ההארה היא שלא רק לי יאיר... אם לי כבר מאיר, אשתדל שיאיר גם לאחרים, שזו היא הצדקה הגדולה ביותר. וכמו שרפנו ז"ל אומר (לקיפוי מוהר"ן חלק א סימן קו): "אשרי משכיל אל דל" (תהלים מא, א) – אשרי האדם שמכנים שכל בדל, מהו עניו? אין לו נעפעד שכל, אני עניו... אין לי... אני צריך להגיע אל ההוא... אין עני אלא מדעת (נדרים מא ע"א). ואם יש לאדם שכל – אומרים חז"ל: 'דעת קנית מה חסרת'; שכל הוא רק דבר אחד: "אתה הראת לדעת כי הו"ה הוא האלקים אין עוד מלבדו" (דברים ה, לה). יש לנו את הבורא ותפוד – יש לנו שכל.

ב.ט.

טעות נפוצה הרווחת בין אנשי העולם

אבל צריך להזהר מאד שלא להכות אנשים "עם הבורא", אדם לוקח את הבורא, ודיקא עם התלפשות ביראת הבורא וכו' – הוא מכה את זולתו. ישנן שתי מצוות התלויות אחת בשנייה, מצוות בין

אדם למקום ומצוות בין אדם לחברו. וכך יש טעות נפוצה הרווחת בין אנשי העולם, במצוות שבין אדם למקום הוא מאד נזהר, הוא יקנה אתרוג בשביל כך וכך פסח, הוא יבנה ספה מתהדרת, הוא יקנה מצות מתהדרות שיהיה בטוח שהן שמורות מתחלת קצירה הוא היה בשדה בפיץ באשר קצרו ותחביאו את זה כדי שלמען ה' לא יגעו בהן מים, הוא מזויל על זה ממוזן הרבה, כל הזן דעלמא על כל מצוה ומצוה, שזה דבר גדול באמת, ואמנם כך ראוי להיות. אבל בשמגיעות המצוות שבין אדם לחברו רחמנא ליצלן האיש הזה הוא חיה, כמו שאמר רבנו ז"ל (לקוטי מוהר"ן חלק ב סימן ז): אדם שאין לו אמונה בבורא, ואינו דבוק בבורא – הוא חיה בדמות אדם.

5.

אין יום הכפורים מכפר עד שירצה את חברו

וזה הרבה יותר חמור, מאד מאד, מהזלזול במצוות שבין אדם למקום, כי עברות שבין אדם למקום – יום כפורים מכפר – עצומו של יום! והרמב"ם אומר, שאם אדם מאמין שיום כפור מכפר – הרי שזה מכפר, אדם עושה תשובה, ובא אליו יתברך ואומר: רבוננו של עולם! עשיתי כך וכך עברתי על רצונך – לא הצלחתי להתגבר על יצרי הרע... אבל אם אתה עוסק בלהציק לזולת – אין יום הכפורים מכפר עד שירצה את חברו, ולא יעזר לו כלום. וזאת היא הטעות,

אדם שרודף את חברו, אומר בדרך כלל: "לא! זאת היא מצוה!" אם זאת לא מצוה – אתה עובר עברה רחמנא ליצלן, ותשלם על זה מחיר מאוד יקר, אבל בנה העולם יש בחירה.

לא

השיבות שבין חמשה עשר באב ליום הכפורים

ובנה פרשתי מה שאמרו חז"ל (תענית לא ע"א): 'לא היו ימים טובים לישראל ביום הכפורים וכחמשה עשר באב'; וצריך להבין מה השיבות ביניהם? אלא שביום חמשה עשר באב התירו השבטים לבא זה בנה, כי אחרי המעשה של פלגש בנגעה אסרו לישא נשים משבט בנימין, וביום הזה התירו את הרחוק הזה. ולכן השוו גדולי היום הזה ליום הכפורים, כי ביום הכפורים מתכפרים העונות שבין אדם למקום, וביום הזה עשו כלל שבטי ישראל תשובה על העברות שבין אדם לחברו, כי הפסיקו את השנאה והרחוק משבט מישראל.

לב.

השיבות שבין יום פורים ליום הכפורים

והנה לגבי פורים יש לשון נוראה (תקוני זמר נו ע"ב): 'פורים אתקריאת על שם יום הכפורים, דעתידין לאתענגא ביה'; וצריך להבין איך דמו את יום הכפורים הקדוש לפורים, כי ביום הכפורים מתכפרים

עונות שבין אדם למקום²³. אבל בפורים מתקנים את החטא שבין אדם לחברו, כמו שרואים בעצם מצות פורים שהיא "משלוח מנות איש לרעהו" – שיהודים מתחברים אחד עם זולתו, אנחנו עושים שלום, בודאי שותים כל כך עד שיוצאים מכל הצמצומים ומתחילים לנשק אחד את זולתו, לכן פורים כל כך גדול, כי אז מאירים את המצוות שבין אדם לחברו.

לב.

והגיע עד המלים: "חנון המרבה לסלוח"

מוהרנ"ת הקדוש הסתלק לעילא ולעילא בעשרה בטבת של שנת תר"ה, שחל אז בערב שבת קדש, מיד לאחר הדלקת נרות שבת קדש ולאחר תפלת המנחה. ושמעו איך שהוא מתפלל תפלת שמונה עשרה והגיע עד המלים: "חנון המרבה לסלוח", וחזר על זה כמה וכמה פעמים, ובמלים אלו יצאה נשמתו הקדושה במהרה²⁴.

²³ כשאדם הוטא לפני הבורא יתברך, רחמנא ליצלו, זה רק בגלל שאין לו שכל ונפל... אף יהודי לא עושה את זה 'להכעיס'! אין דבר כזה, חו"ל אומרים (אבות ד, ב): 'עברה גורת עברה; הוא עשה את הראשונה, והיא גורת את השנייה ואת השלישית... ויש למוד זכות על כל יהודי.

²⁴ עיז בספר הקדוש 'בוכבי אור' (הכמה ובינה לו): 'וכאשר נראה ונדע לכל מביט ומסתכל בספריו הקדושים, שאף על פי שפירכה לדבר מכל המדות טובות וישרות, אבל עקר ורב דבריו וסוכבו על ענין התחזקות לחזק ולאמין כל הנחשלים והנעפים והינגעים, אשר עמלק רודף אחריהם, לכל יתנאשו עצמם מן הרחמים, כי הוא יתברך חנון ורב לסלה, וכאשר נשמע ונראה גם בעת יציאת נשמתו הקדושה שעד נשימה האחרונה, כפל ושלש – 'חנון המרבה לסלוח' פעמים אין מספר, והמוגיד

לג.

אָפּלו לאַחר פּטירתו של האָדם – טוב לישב דעטו

ואמנם היו יכולים להספיק לערף את החלוקה והקבורה של מוהרנ"ת ז"ל עוד לפני בניסת השבת, כי נותרו עוד שעותם עד זמן התקדוש היום²⁵. אָבל פּיון שפּבית מוהרנ"ת ז"ל היו נוחגים להקדים את הדלקת הנרות, ולכן השאירו אותו עד מוצאי שבת, שאז נערכה החלוקה ברב עם, ואמנם בזה התקיים רצונו הקדוש, כי פעם, בשדבר מענין מה שצריך האדם לישב דעטו בחיים חיותו להשב על התכלית הנצחית וכו', אָמר: "אָפּלו לאַחר פּטירתו של האָדם, אם הוא עוד מתישב בדעטו לפני קבורתו, בְּשֵׁהוא עדין עוד בעולם, הַזֶּה, גַּם זֶה חָשוב וטוב מאד", ואָמרו אַנְשֵׁי שְׁלוֹמֵנוּ, שֶׁבֶן נְתָקִים בּוֹ, שֶׁנִּפְטַר בְּעֶרְב שֶׁבֶת וּבָא לְקַבְרָה בְּמוֹצָאי שֶׁבֶת-קָדֵשׁ, וְהָיָה הַשֶּׁבֶת אֲצִלוֹ לְזִמְן יָשׁוּב הַדַּעַתוֹ.

מראשית אחרית סבב גם אליו קריאת השם בסודות נשגבות ועצומות, ועל כן בענייני דעתי השבתי גם שמו הקדוש ז"ל וראיתי כי הוא במספר "חגון הפרצה לסלח", מכון ממש וגם הוא מתחיל ומסמס בגון, כי על ידי רבנו ז"ל זכה גם הוא למה שזכה וכאשר אנו רואים שרבנו ז"ל בעצמו צרף אותו במאמרו הקדוש (ימי מוהרנ"ת חלק ב' סימן לב): "נחמן נתן, לאבט אוים דער גאנצער וועלט" ונחמן נתן, שותקים מכל העולם.

²⁵ כל העירה ברסלב היא עירה קטנטנה, וכמה כבר רחוק מבתי העירה ועד בית החיים?

לד.

ענינו של מוהרנ"ת ז"ל היה בסוד יום כפור

ולמדים אנו מזה, שכל ענינו של מוהרנ"ת ז"ל היה בסוד יום כפור, בבחינת "חנון המרבה לסלוח" - להכניס בעולם שהפורה כל עולמים הוא חנון ומרבה לרחם על בריותיו, רבנו ז"ל אומר (לקוטי מוהר"ן חלק ב סימן ז): 'כי מרחמם ינהגם (ישעיה מט, י), הינו מי שהוא רחמן, הוא יכול להיות מנהיג. רק מי שיכול להכין את מה שעובר על השני, ויכול לרחם וללמד זכות עליו - הוא יכול להיות מנהיג, שזה היה כל ענינו של מוהרנ"ת ז"ל.

לה.

'אל תדין את חברך עד שתגיע למקומו'

צריך להשתדל להכין את האחר, למרות שבודאי כל אחד רוצה שחלה יתנהג כפי שכלו, אבל מה הוא יודע מה עובר על הזולת, רבנו ז"ל אומר (לקוטי מוהר"ן חלק ב סימן א): 'בשאדם יושב לדבר בחברו, זה בחינת ראש השנה, שהוא יומא דדינא, שהוא יושב ודן את חברו. וצריך לזהר מזה מאד, ולהסתכל על עצמו היטב אם הוא ראוי לזה לשפט את חברו, 'כי המשפט לאלקים הוא' (דברים א, יז), כי רק הוא יתברך לבדו ראוי לשפט את האדם, כמו שאמרו רבותינו, זכרונם לברכה (אבות ב): 'אל תדין את חברך עד שתגיע למקומו' ומי

הוא שִׁיבוֹל לידע וּלְהַגִּיעַ לְמָקוֹם חֵבְרוֹ, כִּי אִם הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ, שֶׁהוּא מְקוֹמוֹ שֶׁל עוֹלָם, וְאִין הָעוֹלָם מְקוֹמוֹ (בְּרֵאשִׁית רַבָּה, וַיֵּצֵא, פְּרַשְׁת סוֹת, הַיּוֹבָא בְּפִירוּשׁ רִשׁ"י פְּרַשְׁת תַּשָּׂא), וְכָל אֶחָד וְאֶחָד יֵשׁ לוֹ מְקוֹם אֲצִלוֹ יִתְבָּרַךְ, וְעַל כֵּן הוּא לְבִדּוֹ יִתְבָּרַךְ יָכוֹל לְדוֹן אֶת הָאָדָם, כִּי הוּא יִתְבָּרַךְ בְּעַל הַרְחָמִים, וּבְיָדָיו הוּא מְקַיֵּם כְּבוֹד: 'תְּוִי דֵּן אֶת כָּל הָאָדָם לְכַף זְכוּת'.

לו.

איין אדם יודע מה שעובר על הזילת

רואים ומתבוננים, מה אפתה יודע מה קורה אצלו בבית רחמנא ליצלו איין שלום בית שם, או שאיין ילדים, או שיש ילדים חולים, או שאיין פרנסה, רחמנא ליצלו, הנה אדם יוצא החוצה ומכריח את עצמו לחיד, והאנשים מקנאים בו ממש, חושבים שהכל טוב אצלו. וזה שמביא רבנו ז"ל: 'אל תדון את חברך עד שתגיע למקומו', איך יכול אדם להגיע למקום של הזילת? הצדיק בן יודע מה שקורה אצל הזילת – ממילא הוא דן את כל אחד לכף זכות.

לו.

יש לי שש מאות ושלשה עשר תלמידים, אני כבר משתגע מהם

הלואי הלואי שלפחות נקה את זה בצידה לדרך תחיים שלנו, שאסור לדון את הזילת... והלואי שאזכה לדון רק את עצמי. שמעתי פעם מערליכע איד, שאמר לי בשם צדיק וראש ישיבה,

שהגיע אליו אחד, ובקש: "קבל אותי להיות מתלמידיך", ענה ואמר לו: האמן לי, יש לי ישיבה עמוסה בתלמידים יש לי שיש מאות ושלשה עשר תלמידים, אני בכר משתגע מהם... וכי אני צריך להעמיס על עצמי עוד אחד נוסף? והתבונן לומר לו: יש לי רמ"ח איברים ושס"ה גידים, ועם כל איבר וגיד אני צריך להתמודד בנפרד, וכי אקח עוד אחד על עצמי? כמו כן הענין הזה, וכי סימתי עם עצמי, שאקח על עצמי את הענין של הזילת, לדון אותו ולהפך בענינו?

לח.

'עושה מעשה זמרי ומבקש שכר בפניחם'

רבנו ז"ל אומר (לקוטי מוהר"ן חלק א סימן עט): 'ואימתי יכול לראות שפלותו? בשבת. כי בשבת נאמר (שמות טו, כט): "ראו כי ה' נתן לכם השבת", כי שבת הוא שיו"ן בת, 'שיו', תלת גונין דעינא, 'בת' בת עין, ועל פן בשבת יכול לראות שפלותו. וזהו: "שבו איש תחתיו" הנאמר בשבת (שם), הינו תחת מדרגתו, שפל ממה שהוא. ועל כל פנים, "אל יצא איש ממקומו", הינו למעלה מדרגתו, כגון 'עושה מעשה זמרי ומבקש שכר בפניחם' (סוטה כב ע"ב). ואימתי יכול לראות שפלותו? בשבת, בשעושה תשובה שלמה, שהיא שבת. כמו שכתוב (דברים ד, ל): "ושבת עד ה' אלקיך, אתון דדין כאתון דדין;

ואף אם הושיב אדם: "הכל בסדר אצלי, וכבר תקנתי את עצמי", עליו לומר: השבחה לבורא כל עולמים שאני יכול לתחזיק מעמד – שעוד אלוף לחפש אצל ההוא? בשיהודי מכנים את הדברים האלו בלבב, כל החיים שלו הם סוג חיים אחרים לגמרי.

לט.

מוהרנ"ת ז"ל, הוהיר לנו ירושה נוראה

היוצא מדברינו, הנה מוהרנ"ת ז"ל, הוהיר לנו ירושה נוראה, ועלינו לאחז בה כל ימי חיינו. והנה יום עשרה בטבת היה קל תמיד ברוסיה בחורף, בעת השלג הכבד, והקר המקפיא בחוץ הגיע אל מתחת לאפס, והיו נוהגים אנשי שלומנו להתאסף יחד, ולהתחמם עם מה שהיה להם בעניותם – קצת לחם ודג מלוח עם תה, והיו מזכירים לעצמם את כל הדבורים הקדושים שקבלנו ממוהרנ"ת ז"ל שקבל מרבנו ז"ל – איך שיהודים צריכים להתיות ולחזק אחד את השני.

מ.

"אין שום מצוה לשבר את הזולת"

עלינו לזכר כי "אין שום מצוה לשבר את הזולת", אלא אדרבה! עלינו להרגיל את עצמנו לדבר לכל אחד דבורים טובים של נהומים ועוד, ולפעמים דבור טוב לשני – יותר שוה יותר מכל הפספים

שבעולם, כי אדם מסבן, נפל כְּכָר לְכוֹאת דִּיפְרָסְיָה וּלְכוּזָה יֵאוּשׁ, שהוא כְּכָר לֹא רוּצָה בְּסָף, כִּי בְּסָף כְּכָר לֹא יַעֲזֹר לוֹ, אֲכַל עִם דְּבוּר טוֹב אֶחָד שְׁמַדְבְּרִים עִמוֹ – יְכוּלִים מִמֶּשׁ לְהַצִּילוֹ, וּכְמוֹ שְׁאָמְרוּ חֲכָמֵינוּ תְּקַדּוּשִׁים (בְּתוֹבוֹת קִיא ע"ב): 'אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, טוֹב הַמְּלַבֵּן שְׁנַיִם לְחֶבְרוֹ, יוֹתֵר מִמִּשְׁקֵהוּ הַלֵּב, שְׁנַאָמַר, (בְּרֵאשִׁית מַט, יב): "וּלְבָן שְׁנַיִם מִחֶלֶב" – אֵל תִּקְרִי 'לְבָן שְׁנַיִם', אֵלֶּא 'לְבוֹן שְׁנַיִם'. בְּמָקוֹם לָתֵת לוֹ בְּסָף, שְׁאִין לָךְ וְשֵׁהוּא לֹא צְרִיךְ – הִרְאָה לוֹ אֵת הַשְּׁנַיִם הַלְּבָנוֹת שֶׁלָּךְ. וְגַם שֶׁעָקַר מִצְוֹת צְדָקָה הִיא הַפִּיּוּם שְׁמִפְיָסִים לְעֵנִי (בְּבֵא בְּתָרֵא ט' ע"ב).

מ.א.

וּלְהַחֲיוֹת אָדָם אֵינִי דְּבַר רִיק בְּלָל

וְעֵינֵינוּ רוֹאוֹת, כִּי הַמוֹן אֲנָשִׁים, בְּחוּרִים וְאַבְרָכִים מְסִתּוֹכְבִים הַיּוֹם כָּל כָּךְ שְׁבוּרִים. צְרָתָם שֶׁל בְּחוּרִים הִיא הַרִי הַצָּרָה הַגְּדוֹלָה בְּיוֹתֵר! כִּי הַדְּבַר הַרְּאוּשׁוֹן – הֵם צְרִיכִים לְהִתְחַתֵּן, בְּמוֹ שֶׁהַקְּפִיד עַל זֶה רַבְּנוּ ז"ל. וּמָה שֶׁעוֹבֵר עַל אֲבָרְכִים – מִצְוָה לְהַשְׁכִּין שְׁלוֹם-בֵּית בְּבֵיתָם שֶׁל אֲבָרְכִים, שְׁאִין מִצְוָה גְּדוֹלָה מִזֹּו... וּבְכֻלָּל, אֵין בֵּית שְׁאִין בּוֹ חֲבִילַת צְרוּת, בְּבַחֲיַנַּת 'אֵין בֵּית שְׁאִין שֵׁם מֵת', רַחֲמָנָא לִיצְלָן! וּלְהַחֲיוֹת אָדָם אֵינִי דְּבַר רִיק בְּלָל (שִׁיחוֹת הַר"ן סִימָן מו, כ) כִּי עִם דְּבוּר

טוב אחד עם הזולת מצילים אותו ממש – וזוהי ממש התקרבות הנאלת.

מ.א.

לא היה דור כזה נפלא בדורנו

ברוך השם, תהלה לאל – אכשר דרא! אנשים רגילים לבבות על הדור הזה שהוא דור חשוף וכו', אבל לדעתי, לא היה דור כזה נפלא, שאחרי כל התריגות של יהודים רבים כל כך בגשמיים²⁶, וברוחניות מליזני יהודים העבירו על תדת בדורנו, אף על פי כן גשמות ישראל שבו ובנו מקואות, תקימו תלמודי תורה ובתי הנווד לבנות, יסדו בתי פנסיות ובתי מדרשות, ועולם התורה והחסד פורת באפן שלא היה מעולם, וכמו כן הלב מתרחב למראה את כל מיני ארגוני החסד הנקיים בכל מקום שדרים שם יהודים יראים ושלמים – התבוננו למשל ב'ארגון הצלה' – ממש מצילים אנשים ללא תמורה בספית, וכל מה שעושים זה לעזור לשני, ברוך השם אברכים הכניסו את עצמם לעשיית חסד אחד לזולתו ורק בזכות זאת ננאל ונשע בתשועת עולמים.

²⁶ נהרגו מלי מליזני יהודים, לעולם לא נדע את המספר המדויק של הנרצחים וההרוגים, היום כבר התגלה, שבשואה הנאצית השמיד האשטמדי העמלקי הרבה יותר ממש מליזני יהודים, כאשר השבו פעם, ומה עם סטאלין, ומה שמו, כמה מליזני יהודים הוא הרג? לעולם לא נדע...

מב.

שנוּכָה לַחֲכָנִים אֶת הַדְּבוּרִים הָאֵלֶּיךָ בְּלִבְנוּ

וְהַשֵּׁם יִתְפָּרֵד יַעֲזֹר שְׁנוּכָה לַחֲכָנִים אֶת הַדְּבוּרִים הָאֵלֶּיךָ בְּלִבְנוּ, הֵם
אֲמֹנֵם דְּבוּרִים פְּשׁוּטִים אֲבָל בָּהֶם תְּלוּי הַפֶּל, שְׁאֵנְחָנוּ בְּעֲצֻמְנוּ
נִתְחַזֵּק, שְׁנִדּוֹן אֶת עֲצֻמְנוּ לְכַף זְכוּת, זֹאת לֹא מִצְוָה לְשֵׁנָא אֶת
עֲצֻמוֹ, הַהֲפֹךְ, זֶה נִכְלָל בְּלֹא שֵׁל שְׁנֵאת חֲזִילַת - "לֹא תִשְׁנֵא אֶת
אֲחִיד בְּלִבְכֶךָ", וְכֵן "לֹא תִשְׁנֵא אֶת עֲצֻמְךָ בְּלִבְכֶךָ" - תְּפַסֵּק לְחֹשֶׁב
מִחֲשָׁבוֹת בְּסִגְנוֹן שֵׁל: "אֲנִי כִּכֵּר לֹא שׁוּה כְּלוּם" וְכוּ'. וְהַשֵּׁם יִתְפָּרֵד
יַעֲזֹר לָנוּ, שְׁבִזְכוּת שְׁנִתְחַזֵּק וְנִתְחַזֵּק אֶת אַחֲרִים - תְּבוֹא הַגְּאוּלָּה
הַשְּׁלֵמָה, אֲמֵן!

